

सरोवर संवर्धन योजना
मार्गदर्शक सूचना

महाराष्ट्र शासन
पर्यावरण विभाग, मंत्रालय
शासन निर्णय क्रमांक : इएनव्ही २००८ / प्र. क्र. ६९ / तां. क.३
नवीन प्रशासन भवन, १५ वा मजला, मुंबई - ३२
दिनांक : २७ ऑगस्ट २००८

वाचा : (१) एनएलसीपी२००५/प्र.क्र.२३/०५/तां.क.३, दिनांक : ३ ऑक्टोबर, २००५
(२) रासयो २००७/प्र.क्र.६५/तां.क.३, दिनांक : २० ऑक्टोबर, २००७

प्रस्तावना : तलाव, सरोवर आणि जलाशयांचे पर्यावरणाच्या संतुलनातील अनन्यसाधारण महत्त्व लक्षात घेऊन केंद्र शासनाने राष्ट्रीय सरोवर संवर्धन योजना सन २००१ पासून प्रथमतः प्रायोगिक तत्त्वावर व नंतर नियमितरीत्या सुरू केली आहे. या अंतर्गत राज्यातील तलावांचाही समावेष करण्यात आला आहे. तथापि राज्यातील एकूण तलावांची संख्या विचारात घेता केंद्र शासनाच्या राष्ट्रीय सरोवर संवर्धन योजनेत त्या सर्व तलावांचा समावेष नजीकच्या कालावधीत होणे शक्य नसल्याने राज्य स्तरावर सन २००६-०७ पासून सरोवर संवर्धन योजनेची सुरुवात करण्यात आली. सरोवर संवर्धनाचे प्रस्ताव स्थानिक यंत्रणांकडून प्राप्त करणे, प्रस्ताव राष्ट्रीय वा राज्य स्तरीय सरोवर संवर्धन योजनेत समाविष्ट करण्याबाबत निर्णय घेणे, सरोवर संवर्धन योजनेत समाविष्ट असलेल्या / होणाऱ्या तलावांच्या कामांबाबत संनियंत्रण करणे व त्याबाबत गरजेनुरुप आवश्यक ते प्रशासकीय, आर्थिक निर्णय घेण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती. सरोवर संवर्धनाबाबत वेळोवेळी निर्गमित मार्गदर्शक सूचना, परिपत्रके, शासन निर्णय अधिक्रमीत करून शासन पुढीलप्रमाणे निर्णय घेत आहे.

शासन निर्णय :

राष्ट्रीय व राज्यस्तरीय सरोवर संवर्धन योजनेची राज्यातील अंमलबजावणी पुढीलप्रमाणे असेल -

अ) तलाव निवडण्याचे निकष :

- (१) केंद्र शासन वेळोवेळी राष्ट्रीय तलाव संवर्धन योजनेसाठी जे निकष निश्चित करेल ते सर्व संबंधितांना कळविण्यात येतील तसेच संकेतस्थळावरही उपलब्ध असतील (<http://envis.maharashtra.gov.in>). सर्वसाधारणतः तेच निकष राज्य स्तरावरील तलाव संवर्धन योजनेसाठी असतील. राज्यातील अवर्षण प्रवण क्षेत्र, तलावाचे भौगोलिक स्थान, पर्यावरणीय दृष्ट्या तलाव संवर्धनाची निकड व स्थानिक यंत्रणेचा सहभाग लक्षात घेता सुकाणू समितीच्या निर्णयानुसार तलाव संवर्धनाचे प्रस्ताव राष्ट्रीय स्तरावर मान्यतेसाठी पाठविण्यात येतील वा निधीच्या उपलब्धतेनुसार राज्य स्तरावरील योजनेत समाविष्ट करण्यात येतील.
- (२) तलाव संवर्धन योजनेत तलावाचा समावेश करताना प्रामुख्याने पुढील बाबींचा विचार करण्यात येईल.
- (i). तलावाचे क्षेत्र व खोली
- (ii). तलावातील एकूण सरासरी पाण्याची उपलब्धता

- (iii). लाभक्षेत्राचा तलावावर होणारा परिणाम (जसे तलावाच्या जवळील लोकसंख्या, औद्योगिक आस्थापना, शेत जमीन, वनस्पती, झाडे, पक्षी इ.)
- (iv). तलावाच्या पाण्याची प्रदुषण पातळी (मान्यताप्राप्त प्रयोगशाळा / यंत्रणेमार्फत मोजणी केलेले pH, TSS, BOD, COD, Nitrogen, Phosphorous इत्यादी घटकांचे पाण्यातील प्रमाण, तसेच असल्यास पाणवनस्पतींनी व्याप्त क्षेत्र याबाबतचे अलीकडील महिन्यातील मापने.)
- (v). तलावातील पाण्याचे नियोजन व व्यवस्थापनाबाबत सविस्तर माहिती तलावाचे भौगोलिक स्थान (क्षेत्राची एकूण लोकसंख्या, हवामान, पर्जन्यमान इ.)
- (vi). तलावाच्या लाभक्षेत्रातील सद्यस्थितीतील वा संभाव्य घातक घटक (जसे गाळ भरणे, शेतीतील किटकनाशक व खते, परिसरातील सांडपाणी तलावात जाणे, नागरी घनकचरा तलावात फेकणे इत्यादी.)
- (vii). तलावाची मालकी व पाण्याचे स्रोत
- (viii). स्थानिक स्वराज्य संस्थेव्वारे/ यंत्रणेव्वारे तलाव संवर्धनार्थ प्रस्तावित कामे व सक्रिय सहभागाची तयारी जसे-
 - १. तलावाच्या पाण्याच्या शुद्धीकरणासाठी प्रक्रिया वा उपाययोजना
 - २. तलावाच्या काठाचे / बांधाचे मजबूतीकरण
 - ३. तलावक्षेत्रास कुंपण वा संरक्षण उपाययोजना
 - ४. लाभक्षेत्रातील लोकसंख्येस आवश्यकतेनुसार सावर्जनिक सुविधा पुरविणे
 - ५. तलावाच्या लाभक्षेत्रातील वा त्या नजीकच्या क्षेत्रातील सांडपाणी व्यवस्थापन
 - ६. सुशोभीकरण
 - ७. जनजागृती
 - ८. प्रकल्पराबविण्यासाठी आवश्यक ती तांत्रिक व तंजाची उपलब्धता
- (ix). स्थानिकदृष्ट्या तलावासंबंधित महत्त्वाच्या अन्य बाबी.
- (x). स्थानिक स्वराज्य संस्थेचे/ यंत्रणेचे गेल्या तीन वर्षातील सरासरी उत्पन्न, व त्याची योजनेत ठरल्याप्रमाणे हिस्सा उचलण्याची तयारी

ब) तलाव निवडण्याची कार्यपद्धती:

- (१) तलाव निवडण्याचे जे निकष उक्त परिच्छेदात नमूद आहे, त्यानुसार संबंधित यंत्रणा तपशिलवार प्राथमिक प्रस्ताव सादर करेल.
- (२) प्रस्तावाची छाननी पर्यावरण विभागामार्फत करण्यात येऊन आवश्यक तो अतिरिक्त तपशिल संबंधितांकडून प्राप्त करण्यात येईल. निधी उपलब्धता, प्रस्तावित कामे, स्थानिक यंत्रणेचा खर्च हिस्सा यानुसार तपशिलवार प्रकल्प अहवाल (DPR) तयार करण्याबाबत पर्यावरण विभाग संबंधितांना सूचित करेल. स्थानिक यंत्रणेने या कामी प्रशासकीय प्रमुखाच्या अध्यक्षतेखाली 'प्रकल्प अंमलबजावणी समिती' स्थापन करणे आवश्यक आहे. या समितीत प्रकल्पातील कामांशी संबंधित सर्व विभाग प्रमुखांचा समावेश असावा. आवश्यकतेनुसार पाणी पुरवठा, पर्यावरण व्यवस्थापन वा तलाव संवर्धन संबंधित क्षेत्रातील तंजांचा संस्थेचा या समितीत समावेश करण्यात यावा. ही समिती DPR तयार करण्यासाठी शासकीय संस्था / प्राधिकरण / मंडळ वा अशासकीय तज्ज संस्थेची / सल्लागाराची विहीत पद्धतीने निवड करेल. या संस्थेत आवश्यक तांत्रिक व तज्ज मनुष्यबळ असणे गरजेचे आहे. DPR मध्ये नमूद खर्चाचे अंदाज हे जिल्हा अधिसूची दरावर (DSR) आधारभूत असतील.

- (३) स्थानिक यंत्रणा उक्त नमूद DPR, तो तयार करणाऱ्या संस्थेच्या तपशिलासह पर्यावरण विभागास सादर करेल. प्रकल्प खर्चातील स्थानिक यंत्रणेने उचलावयाच्या खर्चांचा (प्रकल्प कार्यान्वयन, देखभाल व दुरुस्तिसह) ठराव व प्रकल्प अंमलबजावणी समिती गठीत केल्याचे आदेशाही DPR सोबत असतील.
- (४) पर्यावरण विभाग प्राथमिक छाननीनंतर आवश्यक त्या सूचनांसह DPR चे सादरीकरण सुकाणू समितीसमोर आयोजित करेल.
- (५) सुकाणू समिती मूळ्यांकनाच्या आधारे सुयोग्य प्रस्तावांची निवड करेल. तसेच प्रकल्प प्रवर्तकाढून अपेक्षित उद्दिष्टपूर्तीचे मानके निश्चित करण्यात येतील.
- (६) सुयोग्य प्रस्तावातील केंद्र शासनाकडे सादर करावयाचे प्रस्ताव व त्याचा प्राथम्यक्रम तसेच राज्य स्तरावर राबवावयाच्या प्रस्तावांची अंतिम निवड सुकाणू समिती करेल. स्थानिक यंत्रणेद्वारे राष्ट्रीय सरोवर संवर्धन योजना वा राज्य सरोवर योजना यापैकी एका योजनेसाठी DPR सादर झाला तरी सुकाणू समिती तो राष्ट्रीय स्तरावरील योजने अंतर्गत राबवावयाचा की राज्य स्तरीय योजनेतर्गत राबवावयाचा याबाबत निर्णय घेईल.
- (७) सुकाणू समितीच्या निर्णयानुसार शासन मान्यतेने पूढील कार्यवाही पर्यावरण विभागामार्फत करण्यात येईल.

क) आर्थिक सहाय्य :

- (१) राष्ट्रीय सरोवर संवर्धन योजनेत समाविष्ट असलेल्या वा होणाऱ्या कोणत्याही तलाव संवर्धनाच्या प्रकल्पातील कोणत्याही खर्चाचा हिस्सा राज्य शासनामार्फत देण्यात येणार नाही. केंद्र शासनाच्या मार्गदर्शक सूचनांमध्ये राज्य शासनाचा म्हणून नमूद हिस्सा संबंधित स्थानिक यंत्रणेसच उचलावयाचा आहे.
- (२) राष्ट्रीय सरोवर संवर्धन योजनेत समाविष्ट नसलेल्या ज्या तलाव संवर्धनाचे प्रकल्प राज्य स्तरावरील सरोवर संवर्धन योजनेत समाविष्ट होतील त्यांचा प्रकल्प खर्चातील हिस्सा खालीलप्रमाणे असेल-

अ.क्र.	क्षेत्र	संबंधित यंत्रणेचा एकूण प्रकल्प खर्चातील किमान हिस्सा
१	“अ” वर्ग नगरपरिषदा व महानगरपालिका, विश्वस्थ संस्था, अशासकीय सेवाभावी संस्था, कटक मंडळे इत्यादी	३० टक्के
२	“ब” वर्ग नगरपरिषद	२० टक्के
३	“क” वर्ग नगरपरिषद व ग्रामीण क्षेत्र	१० टक्के

योजनेच्या यशस्वीतेसाठी प्रकल्पात अधिकाधिक लोकसहभाग आवश्यक असल्याने प्रकल्प खर्चात जास्तीत जास्त हिस्सा उचलणाऱ्या स्थानिक स्वराज्य संस्थांचा प्राथम्याने विचार करण्यात येईल. उर्वरित प्रकल्प खर्च हिस्सा हा राज्य शासनामार्फत देण्यात येईल.

(३) राष्ट्रीय सरोवर संवर्धन योजनेत वा राज्य स्तरावरील सरोवर संवर्धन योजनेत समाविष्ट असलेल्या वा होणाऱ्या कोणत्याही तलाव संवर्धनाच्या प्रकल्पातील कार्यान्वयन, प्रकल्प देखभाल व दुरुस्तिच्या खर्चाचा हिस्सा राज्य शासनामार्फत देण्यात येणार नाही. तो संबंधित स्थानिक यंत्रणेसच उचलावयाचा आहे.

ड) योजनेचे समन्वयन :

- (१) राष्ट्रीय सरोवर संवर्धन योजनेत समाविष्ट असलेल्या व होणाऱ्या तसेच राज्यस्तरीय योजनेत समाविष्ट असलेल्या व होणाऱ्या प्रकल्पांशी संबंधित स्थानिक यंत्रणेस उक्त नमूद केल्याप्रमाणे ‘प्रकल्प अंमलबजावणी समिती’ स्थापन करणे अनिवार्य आहे.
- (२) DPR तयार करणे घेणे, यासाठी विहित प्रक्रियेचे पालन करणे, मंजुरीप्राप्त कामे करून घेण्यासाठी निविदा / विहीत प्रक्रीयेचा अवलंब करणे. मंजुरी प्राप्त कामे करून घेत असताना पुर्ण होणा-या कामांचा पुढील साधारणतः पाच वर्षांच्या कालावधीसाठीचा देखभाल व दुरुस्तीचा समावेश तो कामे पुर्ण करणा-या यंत्रणे सोबतच्या करारपत्रात करणे. प्रकल्पाकडुन अपेक्षित उद्दिष्टपूर्तीचे निश्चित मानके पूढील कालावधीतही कायम रहाण्यासाठी संबंधित स्थानिक यंत्रणेचे मनुष्यबळ विकसित करणे. यासारख्या बाबीत ‘प्रकल्प अंमलबजावणी समिती’ समन्वयन करेल. तसेच सदर समिती तलाव संवर्धनाच्या कामांच्या प्रगतीबाबत वेळोवेळी राज्य शासनास अवगत करेल.
- (३) प्रकल्प मंजुरीच्या आदेशात नमूद प्रत्येक अटी व शर्तीचे पालन होत असल्याबाबतची दक्षता ही समिती घेईल. या समितीची दरमहा बैठक आयोजित करण्यात येऊन योजनेच्या प्रशासकीय, भौतिक व आर्थिक प्रगतीचा आढावा घेण्यात येईल व त्याचे कार्यवृत्त पर्यावरण विभागास पुढील महिन्याच्या १५ तारखेपूर्वी सादर करण्यात येईल.
- (४) राज्य स्तरावर सुकाणू समितीमार्फत राज्यातील तलाव संवर्धनाच्या प्रकल्पांचा नियमित आढावा घेण्यात येईल. या समितीमार्फत वेळोवेळी दिलेल्या दिशा निर्देशांचे पालन करणे संबंधित स्थानिक यंत्रणेस बंधनकारक असेल.
- (५) आवश्यकतेनुसार प्रकल्पातील खर्चाच्या बाबी व त्यासाठी मंजूर खर्चातील बदल वा सुधारणा करण्याचे अधिकार सुकाणू समितीस असतील.

इ) सुकाणू समिती :

सरोवर संवर्धन योजनेचे संनियंत्रण करण्यासाठी पुढीलप्रमाणे सुकाणू समिती गठीत करण्यात येते-

(१)	प्रधान सचिव, पर्यावरण विभाग	-	अध्यक्ष
(२)	प्रधान सचिव, नगर विकास विभाग यांनी प्राधिकृत केलेले संबंधित उपसचिव	-	सदस्य
(३)	प्रधान सचिव, पाणीपुरवठा व स्वच्छता विभाग यांनी प्राधिकृत केलेले संबंधित उपसचिव	-	सदस्य
(४)	प्रधान सचिव (जलसंधारण), ग्रामविकास व जलसंधारण विभाग यांनी प्राधिकृत केलेले संबंधित उपसचिव	-	सदस्य
(५)	सचिव, सार्वजनिक बांधकाम विभाग यांनी प्राधिकृत	-	सदस्य

	केलेले संबंधित उपसचिव		
(६)	सचिव, जलसंपदा विभाग यांनी प्राधिकृत केलेले संबंधित उपसचिव	-	सदस्य
(७)	संचालक, नगर प्रशासन संचलनालय	-	सदस्य
(८)	अध्यक्षांनी आवश्यकतेनुसार निर्मित केलेले संबंधित क्षेत्रातील २ तज्ज व केंद्र शासनाचे अधिकारी	-	निर्मित सदस्य
(९)	शास्त्रज्ञ-१, पर्यावरण विभाग	-	सदस्य सचिव

(फ) सुकाणू समितीची कार्यकक्षा :

- (१) राष्ट्रीय सरोवर संवर्धन योजना व राज्यस्तरीय सरोवर संवर्धन योजनेत समाविष्ट करावयाच्या तलावांच्या प्रस्तावासाठी निकष, मानके व मूल्यांकन पद्धती ठरविणे.
- (२) प्राप्त प्रस्तावांतील निकष व मूल्यांकनाधारे सुयोग्य प्रस्तावांची निवड करणे.
- (३) सुयोग्य प्रस्तावातील राष्ट्रीय सरोवर संवर्धन योजना व राज्यस्तरीय सरोवर संवर्धन योजनांतर्गत प्रस्तावांच्या समावेशाबाबत व प्राथम्य क्रमाबाबत निर्णय घेणे.
- (४) DPR मधील खर्चाचे अंदाज तपासून मान्यता देणे.
- (५) खर्चाच्या बाबी व खर्च रक्कम यांत आवश्यकतेनुसार बदल / सुधारणा करणे.
- (६) DPR तयार करणाऱ्या शासकीय / अशासकीय संस्था / प्राधिकरण / यंत्रणा यांचे पॅनल तयार करणे व त्या संबंधित सर्व कार्यनियमावली ठरविणे.
- (७) मंजूर खर्च रक्कम यंत्रणेस उपलब्ध करण्याची कार्यपद्धती ठरविणे.
- (८) तलाव संवर्धन प्रस्तावास मान्यता देताना अटी व शर्ती ठरविणे.
- (९) मंजुरी प्राप्त प्रस्तावांच्या प्रशासकीय, भौतिक व आर्थिक प्रगतीचा वेळोवेळी आढावा घेणे व आवश्यक ते दिशा निर्देश देणे.
- (१०) अटी व शर्तीचे पालन न करणाऱ्या स्थानिक यंत्रणेतील संबंधित अधिकारी / कर्मचारी यांचेविरुद्ध कारवाईचे निदेश देणे.
- (११) आवश्यकतेनुसार प्रकल्पास भेट देऊन कामांच्या प्रगतीची पाहणी करणे.
- (१२) योजनेचे यथायोग्य कार्यान्वयन होण्यासाठी सर्व आवश्यक प्रशासकीय, आर्थिक निर्णय घेणे व कार्यपद्धती ठरविणे.
- (१३) राष्ट्रीय सरोवर संवर्धन योजनेच्या मार्गदर्शक सूचनांनुसार राज्यस्तरीय धोरण ठरविणे.

(ग) योजनेसाठी आर्थिक तरतूद व खर्चाचे लेखाशिर्ष -:

- (१) राष्ट्रीय सरोवर संवर्धन योजनेत समाविष्ट असणाऱ्या / होणाऱ्या प्रकल्पांबाबत केंद्र शासनाच्या मार्गदर्शक सूचना व ‘सुकाणू समिती’च्या निर्देशानुसार कार्यवाही करण्यात येईल. राज्यस्तरावरील योजनेत समाविष्ट असणाऱ्या व त्या आर्थिक वर्षात समाविष्ट करावयाच्या प्रकल्पांबाबत प्रकल्प अंमलबजावणी कालावधी निश्चित होऊन त्यानुसार राज्यस्तरावर व संबंधित स्थानिक यंत्रणेच्या स्तरावर खर्चाची तरतूद करण्यात येईल. राज्यस्तरावरील तरतूद पर्यावरण विभाग प्रत्येक आर्थिक वर्षी नियोजन विभाग व वित्त विभागाच्या मान्यतेने किंवा त्यांनी घालून दिलेल्या पद्धतीने वितरीत करेल. यावर होणारा खर्च हा ‘३४३५, परिस्थितिकी व पर्यावरण, १०३ वायु व जल प्रदुषण प्रतिबंध, पंचवर्षीक योजनांतर्गत योजना - राज्य योजनांतर्गत योजना, (०२) (०७) राष्ट्रीय सरोवर संवर्धन योजना (३४३५ ०१८२), ३१

सहाय्यक अनुदाने (वेतनेतर)' या लेखाशिर्षातर्गत संबंधित आर्थिक वर्षी उपलब्ध तरतूदीतून भागविण्यात येईल. या योजनेस वित्त विभागाने अनौपचारिक संदर्भ क्रमांक ५१/०७/व्यय १६ दि. ०२.०३.२००७ अन्वये मान्यता दिली आहे.

(घ) सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या अधिकृत संकेत स्थळावर www.maharashtra.gov.in उपलब्ध असून त्यांचा संगणक सांकेतांक क्रमांक २००८०८२८१३०८२८०१ असा आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने.

(श्या. ना. धकाते)
उपसचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रति,
मा. मुख्यमंत्री, यांचे प्रधान सचिव, महाराष्ट्र राज्य
मा. उपमुख्यमंत्री, यांचे खाजगी सचिव, महाराष्ट्र राज्य
मा. मंत्री (पर्यावरण), यांचे खाजगी सचिव, महाराष्ट्र राज्य
मा. राज्यमंत्री (पर्यावरण), यांचे खाजगी सचिव, महाराष्ट्र राज्य
मुख्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य
प्रधान सचिव (पर्यावरण), मंत्रालय, मुंबई
प्रधान सचिव (पाणीपुरवठा व स्वच्छता विभाग), मंत्रालय, मुंबई
प्रधान सचिव (नगर विकास विभाग), मंत्रालय, मुंबई
प्रधान सचिव (ग्रामविकास व जलसंधारण विभाग), मंत्रालय, मुंबई
सचिव (जलसंपदा विभाग), मंत्रालय, मुंबई.
सचिव (सार्वजनिक बांधकाम विभाग), मंत्रालय, मुंबई
सर्व विभागीय आयुक्त
सर्व जिल्हाधिकारी
सर्व महानगरपालिका आयुक्त
सर्व मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद
संचालक, नगरपालिका प्रशासन
सर्व नगरपालिका मुख्याधिकारी
पर्यावरण विभागातील सर्व कार्यासने
निवड नस्ती